

Prof. dr IVAN MAKSIMOVIC

DRUŠTVENA SVOJINA I EKONOMSKI RAZVOJ

I. MARKS O RAZVOJNOSTI DRUŠTVENE SVOJINE I USLOVIMA RAZVOJA

Poznato je da se epohalno značenje Marksove ekonomske i sociološke misli za društvene nauke ogledalo, pre svega, u povezivanju određenih istorijskih faza razvitka društva (društveno-ekonomskih formacija) za kvalitativno i kvantitativno nove proboje i nove dimenzije u razvoju proizvodnih snaga i društva. I da je, istovremeno, taj razvoj Marks i uslovljavao i vezivao za nove istorijske tipove produkcionih odnosa, koji daju prostora razvitku tih novih proizvodnih snaga, odnosno za nove istorijske oblike svojine, prisvajanja i potrošnje, koji utvrđuju i stimulišu — motivišu — kretanja proizvodnih snaga u tom pravcu. U razvitku društveno-ekonomskih formacija, tu međuzavisnost, štaviše sociološku i ekonomsku zakonitost, Marks je posmatrao istovremeno i kao istorijske epohe širenja polja ekonomske racionalnosti, područjavanja proizvodnog procesa, koncentracije i centralizacije rada i sredstava, razvoja i intenzivnosti delovanja zakona vrednosti i rađanja i premeštanja planske, tj. ciljne i svesne funkcije društvene reprodukcije iz mikro u makroekonomsku sferu. Sa gledišta društvene organizacije rada, Marks je ovaj istorijski proces istovremeno posmatrao i kao dijalektički proces pretvaranja individualne i privatne u društvenu svojinu, i kao proces nastajanja, razvitka i ukidanja različitih oblika monopola nad proizvodnim faktorima reprodukcije.

Za prelaz iz kapitalističke u komunističku društveno-ekonomsku formaciju, Marks je imao u vidu različite modalitete i oblike svojinskih odnosa, u kojima se privatno-društveno kapitalistička svojina, s obzirom na politički karakter socijalističkih sistema, inicijalno pretvara u državno/socijalističku, a zatim u razvijenije — još uvek ne komunističke — tipove svojinskih odnosa, zasnovane na evolutivnim karakteristikama prelazne faze: karakteru socijalističkog etatizma, stepenu razvoja samoupravnih društvenih odnosa,

stepenu razvijenosti proizvodnih snaga, koncentraciji, centralizaciji i integraciji društvenih sredstava i rada. Osnovni kriterij pri testiranju ove evolucije svojinskih odnosa sastojao se, prema Marksovoj metodi, u stepenu osvojene ekonomske i političke slobode, vrsti ekonomske racionalnosti i razvijenosti proizvodnih snaga, veličini društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka pod neposrednom kontrolom udruženg rada, te razvijenosti principa raspodele prema rezultatima rada i postepene artikulacije autentične društvenosti potreba.

Marks je postavio i ostavio važan metodološki princip: svaki razvojni tip svojine i posebno društvena svojina, ukoliko je stvarno to, omogućuje i brži razvoj proizvodnih snaga, omogućuje efikasniji i ljudskim potrebama primeren razvoj obe bitne grupe faktora koji determinišu proizvodnu snagu ljudskog rada: i one koje deluju sa i posredstvom društvenih sredstava, (nauka, njena tehnološka primenljivost, tip i struktura sredstava i oruđa za rad) i one koje su u sklopu primene ljudskog rada (organizacija, humanizacija rada, ukidanje podele rada i razotuđenje). Otuda je otvorena i ničim nesputana u tom smislu humanizirana proširena reprodukcija odnosno akumulacija *centralna tema i metodološka okosnica*, koja povezuje društvenu svojinu i privredni razvoj socijalističkog društva u određenim etapama.

II. RAZLOZI I UZROCI NAŠEG Odstupanja od Marksa

Zbog svega toga izgleda donekle paradoksalno da se marksistički orijentisana ekonomska misao u samoupravnom društvu, sem časnih izuzetaka, malo dosad osvrtala, odnosno mali značaj pridavala važnom, možda centralnom pitanju naše epohe, pitanju odnosa i relevantnosti društvene svojine za ekonomski razvoj samoupravne ekonomije u njihovom dijalektičkom razvitku.

Ima mnogo razloga što je to tako, ali mislimo da glavni treba tražiti u svojevremeno velikoj dominaciji nesvojinskih i naturalističkih koncepcija društvene svojine, koje su, snažno podržavane od političkih i ideoloških činilaca, dominirale u nas bar u sferi pravne, institucionalne i konstitucionalne svesti kada se gradio novi privredni sistem, svodeći problem društvene svojine na puku formu i formalnopravna obeležja društvenih sredstava, razdvajajući problem svojine od ekonomskih problema rasta i prisvajanja (raspodele) i potrošnje, ukidajući pravni subjektivitet u domenu društvene svojine, a samim tim i kidajući nužno jedinstvo ekonomskog sadržaja i pravne forme i nadgradnje svojinskih kategorija. Ovo brisanje i ukidanje svojine kao ekonomske kategorije bilo je, verovatno, i posledica dominacije političke i pravnoinstitucionalizovane svesti i ideologije nad ekonomikom, koje još uvek, iako s manjom snagom, traje kod nas; shvatanja da se samoupravni socijalizam može i koncipirati i praktično razvijati putem »svesti«, i političke svesti

u njenim raznim pojavnim oblicima — dogovaranja, sporazumevanja, partijske i političke arbitraže i kontrole, itd.

Iz te volje i iz tih osnova — sa reminiscencijama na sovjetski teleologizam dvadesetih godina, koji je isticao da je dovoljno da radnička klasa nešto hoće i da administracija politički-pravno formuliše »privredne« zakone te volje — nicali su i čitavi teorijski sistemi samoupravnog društva, iz kojih potpuno odsustvuje društvena svojina i kao ekonomska kategorija i kao splet ekonomskih odnosa samoupravnog prisvajanja i potrošnje.

Ovo teorijsko-ideološko zanemarivanje kategorijalnosti društvene svojine kao prevashodno ekonomskog problema i ekonomske sadržine, najčešće u marksističkoj terminologiji i frazeologiji, ali bez stvarne osnove u Marksovim shvatanjima i njegovu metodu, počivalo je na pukom svodenju svojine na »materijalnu osnovu rada«, ali i na dogmatske predrasude kako je »samo rad« uslov stvaranja i raspodele dohotka, a ostali proizvodni i institucionalni faktori nemaju nikakvu autonomnu egzistenciju, već se u najboljem slučaju tretiraju kao »minuli rad« ili kao nešto što je moguće neutralisati putem zakona. Ovaj tip predrasuda, a praćen i dogmatikom i apologetikom, odnosi se i na cenu društvenih sredstava, kao tobože nešto što je vezano za privatnosvojinski i kapitalistički sadržaj kamate kao cene svojine na kapitalu; on se susreće i kada je reč o ekonomskom subjektivitetu svojine koji je negiran upravo sa zanemarivanjem kauzalnih i funkcionalnih međuzavisnosti između veličine i kvaliteta društvenih sredstava pri *faktičkom* posedovanju, upravljanju i prisvajanju dohotka na toj osnovi. Otuda može biti jasnije zašto se nešto komplikovanije i udaljenije međuzavisnosti, kao one koje su se odnosile na karakter tržišta, novčanu problematiku i emisiju, kreditnu problematiku, teritorijalno-političku podeljenost zemlje s tendencijama privrednog autarkizma na toj osnovi, još manje dovode u vezu sa svojinskim odnosima. Radi ilustracije prethodnih ocena, uzmimo samo nekoliko primera.

Kakav je značaj cene upotrebe društvenih sredstava, ili u novijoj našoj terminologiji, minimalne stope akumulacije? Njen se značaj ogleda u tome da zajedno s egzaktno određenom stopom depresijacije (amortizacije) predstavlja osnovu — vrednosnu i materijalnu — proširene reprodukcije, tj. razvoja samoupravnog modela socijalizma, onog što drukčije nazivamo i »samofinansiranje«. Njena objektivnost i automatizam odmah padaju u oči. Ova veličina, odnosno stopa, zbir je stopa koje izražavaju objektivna materijalna i vrednosna svojstva (veličine i strukture) društvenih sredstava datih na ekonomsko korišćenje i samoupravljanje radnim organizacijama, tako da su ujedno delovi društvenog proizvoda, odnosno društvenog dohotka. Depresijacija, kao deo objektivne veličine društvenih troškova oruđa za rad, cene upotrebe društvenih sredstava, izvor dela dohotka koji se formirao posebnom proizvodnom snagom rada, ostvarenom dodajnim delovanjem oruđa za rad na produktivnost rada i veličinu dohotka. U uslovima delovanja

konkurentnog tržišta i odsustva monopolske diskriminacije učešća i delovanja ma kojeg faktora pri stvaranju proizvoda i dohotka, u uslovima pune zaposlenosti, svih proizvodnih faktora u režimu društvene svojine i rada, — automatski se ostvaruje razvoj, koji u naraslim troškovima i stvorenom dohotku prethodne faze već ima svoje objektivne elemente raspodele, alokacije i akumulaciju buduće faze.

No, privredni sistemski automatizam u generiranju razvoja koji proističe iz osnova društvene svojine, ne odnosi se samo na objektivnu veličinu i strukturu društvenih sredstava. Ona treba tesno da bude povezana i sa subjektivnim faktorom, tj. radom, s njegovom motivacionom strukturom, a isto tako i s ukupnom društvenom, intencionom svešću, sa ciljevima razvoja, koji su uključeni u strategiju plana i učinjeni zavisnim od horizontalnih i vertikalnih nivoa planskih funkcija koje su posredovane redovima prioriteta i društvenih dogovora.

A upravo se na ovim tačkama privredni sistem pre ispoljavao kao vrsta ograničavajućeg faktora, nego kao poluga i instrumentarij u ostvarivanju zakonite veze između određenja svojinskih odnosa i razvoja. Naime, čini se da maksimiziranje dohotka i ličnih dohodaka po radniku, umesto maksimiziranja ukupnog dohotka u odnosu na ukupnost rada i sredstava, nije sasvim u skladu s društvenosvojinskim odnosima samoupravnog tipa, pa ni s društvenošću sredstava, iako se taj maksimizirajući princip najčešće uzima kao osnova ekonomske racionalnosti OUR-a. Isto tako, u vezi s planskom funkcijom, ona se, bar u zvaničnim i zakonskim dokumentima tretira kao suma mikro-planskih funkcija, sintetički izraz mikroekonomskih konsensusa (tzv. »ekonomsko planiranje«), kome se pridružuje i nacionalno, odnosno republičko načelo interesa i dogovaranja (tzv. »društveno planiranje«), a ne kao niz planskih ciljeva i prioriteta sveopšteg društvenog važenja (parametarske konstante), s obzirom na sadašnje i buduće razvojne mogućnosti društvenih sredstava i ukupnog društvenog rada, tj. neka vrsta »jedinstvenog planiranja«.

Otuda je razvoj i razvojna funkcija, posmatrana iz ugla društvene svojine samoupravnog tipa, *dvostruko ograničena*: s jedne strane dugoročnom, neekonomskom depresijacijom i valorizacijom društvenih sredstava ispod njihovih ekonomskih vrednosti, i nepostojanjem društvene cene za upotrebu društvenih sredstava, što se u praksi ispoljavalo, i danas se ispoljava, kao stalan gubitak na vrednosnoj supstanci društvenih sredstava, stalan lažni, fiktivni dohodak koji ulazi u kanale potrošnje, u raskoraku od optimalne valorizacije sredstava i, putem preliivanja fiktivnog viška dohotka u kanale, lične i opšte neproizvodne potrošnje, ostavljajući sve manji fond i osnovu samofinansiranja proizvodnog razvoja od strane same privrede. S druge strane, gubitak objektivnih parametara (cena) o stvarnoj ekonomskoj vrednosti sredstava imao je poražavajuće negativni uticaj na plansku funkciju. Ali kod ove, u negativnom smislu, treba pridodati i odsustvo kriterija u planiranju, po-

vezanih s kvalitetom društvenih sredstava: njihove fizičke i vrednosne produktivnosti, efikasnosti, njihove alokacije, korišćenja domaćih sirovina, stepena integrisanosti, povezanosti s tržištima, eksportne sposobnosti itd. Ali isto toliko i sklerotičnosti u koju je došao planski podsistem, razvitkom sistemske planske i tržišne autarkičnosti, ukidanjem jedinstvenog tržišta i padom integracionih veza na simbolične stavke.

S gledišta razvoja, društvena sredstva su se naime našla u Prokrustovoj postelji, stešnjena i ograničena ne samo sistemskim odredbama koje su ograničavale njihovo ekonomsko biće, već i šire, autonomnim razvitkom sistemskih odredbi, koje su posredno delovale protiv logike društvene svojine.

Zbog toga je ovo zanemarivanje ekonomskog sadržaja društvene svojine dostizalo, čini se, svoju kulminaciju u materiji razvoja. Nije se naime videlo, niti htelo da vidi, usled istovremenog postojanja sputanog pogleda i ideoloških predrasuda i realnih interesa pojedinaca i grupa i DPZ koji su bili nosioci ovih pogleda na svojinu, da društvena svojina u svom biću i zavisno od stepena svog razvoja, *nosi i jednu normativnu koncepciju razvoja*. Ona traži od društvenog subjekta, koji je smenio individualnog i društvenog kapitalistu, da preuzme ekonomsku odgovornost za njen razvoj. Ona *pretpostavlja pravo i mogućnost* svakog nosioca društvenog subjektiviteta u ekonomskoj sferi, da se njome »pod jednakim uslovima« može ekonomski služiti (tj. ukidanje kapital-ograničenja pri spajanju rada i sredstava); ona dalje pretpostavlja *punu zaposlenost* svih radnih subjekata i istovremeno zahteva da se njena upotreba *ne može monopolisati* na nivou pojedinačnih i grupnih subjekata ni u kojoj ekonomskoj funkciji (proizvodnje, potrošnje, raspodele). Otuda, društvena svojina u stvaranju i sticanju dohotka traži da se *strogo odvoje funkcije »živog rada« od onog što im pridodaju u stvaranju dohotka sama društvena sredstva i društveno-ekonomsko-prirodno okruženje*, i da se strogo vodi računa o raspodeli ekonomskog viška, srazmerno svačijem doprinosu u radnoj aktivnosti, ali da u rezultatima ukupne proizvodne snage rada u ekonomskom višku — u koji ulaze i doprinosi svih pobrojanih faktora i društvenih sredstava — učestvuju svi ljudi, shodno zajedničkim potrebama materijalne i lične reprodukcije.

»Napominjemo, najzad, da je Marks u »*Kritici Gotskog programa*« posebno istakao ovu primarnu brigu i odgovornost društva za razvoj sredstava, ističući primarnu ulogu akumulacije u dohotku i rezidualnu ulogu drugih ekonomskih funkcija (na primer, lične potrošnje). Mogu se naći kod njega misli, da je ukidanje privatne svojine, pre svega spojeno s potrebom ukidanja ograničenja u vezi s akumulacijom, koju privatna svojina dopušta samo uslovno, tj. uz pretpostavku obezbeđenja profita.

Naša koncepcija se postepeno razvijala u suprotnom smeru od te misli. Akumulacija je u praksi postala »rezidualni deo« dohotka, i njeno formiranje prepušteno je decentralizovanim samoupravnim

subjektima. Pojavni oblici posledica ove logike ispoljavali su se postepeno u raznim vidovima — od obezvređivanja sredstava i njihove neadekvatne kalkulacije, do gotovo besplatne društvene usluge (odsustvom cene upotrebe, kamate, negativne kamatne stope itd.), s jedne strane, i poskupljenja živog rada, s druge strane. Sredstva su naizgled postala obimna i jeftina, odnosno bez cene, a rad redak faktor sve skuplji i sa cenom iznad njegovog radnog doprinosa stvaranju dohotka, što je sve umanjilo značaj proširene reprodukcije, a akumulaciju i investicije, prividno, jeftinom i obimnom, učinilo manje značajnim činom ekonomske reprodukcije. Rezultat je bio opadanje stope razvoja i drugih kvaliteta vezanih za kriterije i metode korišćenja društvenih sredstava.

III. NAŠA TEORIJSKA DOSTIGNUĆA U IZGRADNJI EKONOMSKOG MODELA DRUŠTVENE SVOJINE

Pravno-nesvojinska koncepcija društvene svojine i naročito negliziranje značaja njenog ekonomskog bića i njene uloge u materijalnom razvoju i uslovima prisvajanja u samoupravnoj ekonomiji, imalo je na drugoj strani protivtežu u konceptualiziranju jednog drugog teorijskog shvatanja društvene svojine u samoupravnom socijalizmu. Nastala još ranije, ali posebno inspirisana novim Ustavom od 1974. god. tj. novim privrednim sistemom i takozvanim zurovskim zakonodavstvom, ona je, uvažavajući fundamentalni značaj rada i udruženog rada kao osnova samoupravnih odnosa i sistema privređivanja, *povratila značaj i društvenim sredstvima, odnosno društvenom kapitalu, kao drugoj bitnoj determinanti u biću društvene svojine samoupravnih odnosa*, i kao društveno-ekonomskog sistema i kao privrednog sistema.

Suštinska karakteristika ove koncepcije, ili bolje, ovog teorijskog modela društvene svojine jeste u shvatanju da je i društvena svojina — takođe *svojina, prisvajanje, a ne nesvojina*; da ona, u duhu Marksovog metoda, *ima značaja pre svega kao ekonomska kategorija*, a u tom smislu ima svoj subjektivitet, svoje subjekte prisvajanja, i da su *sredstva, i živi i udruženi rad, bitna komponenta u uslovima stvaranja i prisvajanja dohotka*.

Time je utvrđena bitna teorijska i metodološka veza između društveno-ekonomskog sistema (koji predstavlja niz fundamentalnih kategorija vrednosti na kojima počiva samoupravni društveni odnos — samoupravljanje, društvena svojina, robni i planski mehanizam privređivanja, dohodna privreda itd.) i privrednog sistema koji predstavlja zbir institucija, mehanizama, instrumentarija i politika, kojima se operacionaliziraju, konkretizuju i ostvaruju normativna i vrednosna načela izražena u društveno-ekonomskom sistemu, u okvirima datih tehničkih, materijalnih i drugih ograničenja, te stepena razvoja proizvodnih snaga jugoslovenske zajednice.

U tom okviru, teorijski model društvene svojine, kao ekonomske kategorije, uključuje u svoje biće, kao osnovni produkcionu

odnos i *vezu* između udruženog rada i društvenih sredstava, i sve bitne karakteristike samoupravljanja (što ga čini istorijski specifičnim tipom društvene svojine u njenom opštem razvitku) i sve objektivnosti koje proizlaze iz delovanja zakona robne privrede i planirane usmerenosti društvene reprodukcije, što bitno određuje privredno-sistemske kriterije i ekonomski instrumentarij. On je, dakle, i *pozitivna* teorijska konstrukcija, izvedena iz opštih karakteristika i vrednosnih opredeljenja socijalizma u praksi ekonomskog samoupravljanja, i *normativna* konstrukcija koja, bar u osnovnim, ako ne u svim detaljima, pokazuje kakav privredni sistem treba da bude, kakav mora da bude da bi se ostvario razvoj samoupravljanja i njegove materijalne osnove, tj. društvene svojine.

Bilo bi interesantno uporediti ova dva modela — nesvojinski i svojinski — od kojih prvi tretira društvenu svojinu kao pravni oblik i kao nesvojinsku kategoriju, a drugi polazi od istorijske realnosti — od postupnosti u razvoju samoupravljanja i njegove materijalne ekonomske osnove, da bi se bolje osvetlila i neka opšta pitanja političke ekonomije samoupravnog socijalizma. Ali, ovde nemamo prostora za to pa tu analizu ostavljamo za jednu drugu priliku.

Zadržaćemo se dalje samo na kratkoj skici ovog ekonomskog svojinskog modela društvene svojine, koji smatramo teorijski ispravnim i koji verujemo da deli, i pored naravno nužnih izvesnih teorijskih i drugih razlikovanja u detaljima oblikovanja, većina ekonomista koji se bave ovom materijom.

Teorijski definisan, sistematski operacionalizovan i institucionalizovan, taj model počiva na sledećim osnovama:

1) Postojanju ekonomskog subjektiviteta u vezi sa sredstvima i dohotkom (sa svim što ovaj implicira: prava i faktičko korišćenje sredstava, upravljanje, sve ekonomske funkcije — od proizvodne i preduzetničke do funkcije prisvajanja, alociranja, rizika, uključujući i pravni subjektivitet na sredstvima, ali u ograničenom smislu u vezi s ukidanjem, pravnoj zabrani prisvajanja na osnovu sredstava).

2) Postojanju privredno-sistemskih institucija i režima privredivanja, koji omogućuju uz to i delovanje ekonomskih zakona (zakon vrednosti, cena, tržišta), što dovodi ekonomskom prisilom do ekonomske kalkulacije sredstava (amortizacija i valorizacija) i omogućuje utvrđivanje ekonomske cene upotrebe društvenih sredstava, koja ima različite funkcije u procesu reprodukcije (alokativnu, selektivnu, distributivnu).

3) Biće i karakter društvene svojine i dohotka zahtevaju, tj. normativizira da ova cena upotrebe predstavlja izvor samofinansiranja proširene reprodukcije društvenih sredstava. Zajedno s amortizacijom, ona predstavlja osnovni i glavni izvor samofinansiranja akumulacije u decentralizovanom privrednom sistemu.

4) Biće društvene svojine zahteva u domenu raspodele društvenog dohotka nekoliko stvari. Prvo, njegovo bitno formiranje na osnovu »živog rada« i njegove produktivnosti, u kojoj značajnu ulogu imaju obim, struktura i delotvornost društvenih sredstava. Drugo,

onemogućavanje preliivanja vrednosti društvenih sredstava i njihove produktivnosti u dohodak (putem precizne i ekonomske amortizacije i valorizacije sredstava), uzimajući u obzir moguće devijacije usled dejstva monetarnog karaktera — inflacije, deflacije. Treće, striktno prisvajanje od strane samoupravnih subjekata na osnovu njihovih ekonomskih funkcija koje se po kvantitetu i kvalitetu mogu svesti na »živi rad« — znanje, umešnost i intenzivnost rada (dakle, uključujući proizvođačke, preduzetničke i inovatorske funkcije), tj. diferencirano prisvajanje, veličine dohotka, odnosno isti kvantum ličnih dohodaka za rad iste veličine i kvaliteta. Četvrto, kolektivno, egalitarno prisvajanje svih subjekata, na osnovu povećane društvene proizvodne snage rada koja se ima pripisati društvenim sredstvima, što predstavlja domen kolektivne i opšte potrošnje, čija se veličina određuje merenjem i društvenim konvencijama i dogovorima, i koja je zavisna od istorijskog stepena proizvodne i kulturne razvijenosti samoupravnog društva. (Kod ovog tipa raspodele dohotka Marksovo uputstvo je izgrađeno na osnovu logike društvene svojine, ali ne i robne privrede). Peto, akumulacija, tj. proširena reprodukcija društvene svojine, takođe je normativni element njenog bića. U domenu mikroekonomije, tj. decentralizovanih subjekata, ona je proporcionalna veličini sredstava u društvenom vlasništvu (vrednosno izražena kroz cenu njihove upotrebe i veličinu angažovanog društvenog kapitala u novčanom obliku), veličini objektivizirane amortizacije tih sredstava i ona obuhvata obavezu da se uključi, putem *mikroakumulacije*, jedan broj nezaposlenih ljudi. Na makroekonomskom planu, globalnog samoupravnog društva, društvena svojina pretpostavlja postojanje institucija, zajedničkih društvenih fondova akumulacije, te monetarnog i kreditnog sistema, koji pomaže realokaciju društvenih sredstava i omogućuje istovremeno dopunsku akumulaciju (investiranje), pored one na nivou mikroekonomije, u cilju apsorpcije ostalih nezaposlenih članova društva, jer biće društvene svojine pretpostavlja, »traži«, punu zaposlenost svih radnih ljudi. (Samoupravna ideologija takođe ističe ovu vrednost kao svoj cilj) iz prostog razloga što niti se društvena svojina kao svojina svih može ostvariti, (sem kao pravno-politička fikcija), bez učešća svih u stvaranju i prisvajanju dohotka, za šta je opet pretpostavka »spajanje rada i sredstava«, dakle puna zaposlenost; niti se iz istih razloga bez ispunjenog uslova pune zaposlenosti mogu realizovati principi i vrednosti samoupravljanja. Važno je pri tom istaći i to da društvena svojina erodira i gubi na vrednosti i supstanci ako su mikro ili makroekonomske metode akumulacije vezane za monetarne i kreditne sisteme koji se zasnivaju na *inflatornoj* emisiji i *negativnoj* kamatnoj stopi. Otuda je dalja pretpostavka akumulacije društvene svojine *stabilnost cena*, zasnivanje relativnih odnosa cena na realnim ekonomskim troškovima, odnosno vrednosti proizvoda, stabilnost i ravnoteža odnosa ponude i potražnje i konkurentno tržište proizvodnih faktora i finalnih proizvoda. Ova tržišta ne smeju biti otuda omeđana, autarkična, i moraju počivati na punoj slobodi kretanja rada i

sredstava u pravcu njihove najefikasnije upotrebe, odnosno u pravcu optimalnog zadovoljenja potrošnje (potreba) potrošnim dobrima. Stoga je *jedinstveno* i *konkurentno* tržište sastavni deo normativnog bića društvene svojine samoupravne privrede.

IV. NAPOMENE O DRUŠTVENOJ SVOJINI U DOKUMENTIMA O STABILIZACIJI

Treba konstatovati, kada je reč o odnosu društvenih sredstava, svojine i razvoja, da polazni dokumenti Komisije SDS za probleme ekonomske stabilizacije predstavljaju svojevrсну primenu i afirmaciju pomenutih teorijskih stavova i rešenja, koji su poslednje decenije tražili *ekonomski tretman* za društvena sredstva i na njima razvijane odnose, te su ukazivali na anomalije i tražili puno respektovanje ekonomske i robne prirode društvenih sredstava. U tom smislu se dokumenti Komisije, ne samo načelno zalažu za ekonomske zakonitosti i tržište, nego, kada je reč o društvenoj svojini, i za ispravljanje sistemskih anomalija, odnosno uvođenje kategorijalnosti i institucija koje je teorija zahtevala. U tom smislu Polazne osnove traže, kada je reč o društvenim sredstvima, pun subjektivitet radnika nad sredstvima, reprodukciju društvenih sredstava po stvarnoj vrednosti (protiv minimalnih stopa amortizacije); traže sprečavanje prelivanja dela vrednosti sredstava i dohodak i njegovo raspoređivanje za potrošnju; traže uvođenje cene upotrebe društvenih sredstava i povezivanje produktivnosti živog rada s obimom korišćenih sredstava i stepenom ekonomije njihove upotrebe; traže uvažavanje činjenice da se ne radi samo o udruživanju rada, već i sredstava na osnovu delovanja zakonitosti podele rada koja bitno opredeljuje ovo udruživanje; traže delovanje objektivnih nužnosti koncentracije sredstava na osnovu ekonomskih, a ne administrativnih zakonitosti, i praktičnu primenu temeljnog značaja jedinstvenog tržišta za ovu svrhu i traže stvaranje uslova tržišta društvenog kapitala i realne kamatne stope, kao osnove akumulacije društvene svojine, uz afirmaciju principa samofinansiranja; traže ukidanje osnove protivurečnosti između metoda mikro i makroakumulacije u jugoslovenskoj privredi (postojećoj niskoj mikroakumulaciji i dominantnoj makroakumulaciji, na osnovu kreditnih odnosa i zaduživanja). Ukratko, Komisija želi da afirmiše principe robnosti društvenih sredstava u jugoslovenskoj privredi i time da otvori put ekonomskoj međuzavisnosti između kretanja sredstava i rada (po obimu i strukturi) i stope i dinamike razvoja.

Na žalost, mnogo manje je od tih opštih teorijskih stavova, načela i zahteva, koji se odnose na materiju društvene svojine, uključeno i razrađeno u posebnim dokumentima, koji ipak imaju daleko veći praktični značaj, jer bi trebala da služe kao radna osnova eventualnih promena u sistemu privređivanja i ekonomskoj politici.

U ovim posebnim dokumentima, pitanja ekonomskog subjektiviteta u vezi s društvenim sredstvima, po našem saznanju, nisu ni po-

kretana. Držalo se striktno Ustava i ZUR-a, koji u toj materiji stavljaju, izgleda, taj subjektivitet u ruke OUR-a, ali u neku ruku na dvo-smislen način, jer istovremeno nalažu OUR-ima da se, oko niza ekonomskih funkcija, povezuju u radne organizacije. A tu se stiču brojni problemi, naročito u vezi s integracijom sredstava, rizikom, odgovornošću, prisvajanjem na osnovu »minulog rada« itd., koji ostaju otvoreni, a s njima i ekonomski subjektivitet OUR-a.

Pitanjima u vezi s valorizacijom društvenih sredstava i utvrđivanjem njene objektivne, ekonomske vrednosti, kao neophodnog uslova objektiviziranja društvenih troškova, poklonjeno je značajno mesto u Posebnim dokumentima (vidi na pr. Prilagođavanje privrednog sistema zahtevima stabilizacije, tekst, decembar 1982). Mnoge kvalitativne odredbe društvenih troškova su predmet analize (usluge društvenih delatnosti, naučna istraživanja, izdaci za reklame, potrebe radnika van tekuće proizvodnje itd.), što se radna grupa koja je radila taj dokument, opredeljuje za diferenciranu amortizaciju, »prema stvarnom intenzitetu fizičkog ili moralnog rabaćenja fiksnih sredstava«, i uz mogućnost OUR-a da povećava stope iznad minimalne amortizacije (s tim da je odgovarajuća razlika sastavni deo čistog dohotka — mada se ne kaže u koju svrhu upotrebljiva u okviru čistog dohotka). Ukratko, ima niz korisnih, marginalnih promena i predloga. Međutim, jedno od centralnih sistemskih pitanja, fiksiranje cene upotrebe društvenih sredstava kao eksplicitnog troška, i njegovu povezanost s razvojnom namenom (tj. za potrebe proširene reprodukcije), koje se pominje u Polaznim osnovama, nastalo je u posebnom tekstu u kojem je trebalo da se šire razradi.

Slično je i s dokumentom o zapošljavanju koji se, bar na teorijskom, načelnom i kvalitativnom planu, kada se radi o njegovoj vezi s društvenom svojinom kao normativnom kategorijom, ne doводи u vezu s ispunjenjem principa pune zaposlenosti radnog faktora i moguće optimalne zaposlenosti sredstava. A na kvantitativnom planu, s odnosom između stope razvoja društvenih sredstava, strukture i sadašnjeg stanja društvenih sredstava, i ekonomske mikro i makro politike u vezi sa stopom zaposlenosti rada. Iako je sasvim jasno, i teorijski i pojmovno, da veličina sredstava kojima OUR-i i radne i složene organizacije raspolažu, veličina dohotka koji poseduju i koji planiraju da ostvare, mora da bude u izvesnoj korelaciji sa stopom zaposlenosti stanovništva.

Tako se već na prvom koraku susrećemo s bitnim ograničenjima razrade osnovnog dokumenta Krajgerove komisije o stabilizaciji, kada je reč o posebnim specijalnim dokumentima u kojima se tretiraju pojedinačna i posebna pitanja. Naravno, u ovom momentu nedostaje celokupna dokumentacija o posebnim dokumentima, — nedostaje svodni, sintetizovan pogled na celinu problematike posle razrade pojedinačnih pitanja — nismo u stanju ni da damo iscrpniju analizu konsistentnosti polaznih dokumenata i posebnih razrada, ali bismo želeli da se ona ostvari u najvećoj mogućoj meri. Jer bez toga brojni kompromisi interesa, brojni suprotni interesi pojedinih ekonomskih subjekata i institucija, mogli bi da obezvrede, bar ukoliko

je reč o društvenoj svojini i razvoju, polazna, u osnovi zdrava stano-
višta Krajgerove komisije, u kojoj je dosta toga integrisano, što je
rezultat naučnog doprinosa jugoslovenske ekonomske misli u toku
protekle decenije.

V. EMPIRIČKE VERIFIKACIJE EROZIJE DRUŠTVENE SVOJINE

Kada je reč o empiričkoj verifikaciji i testiranju u kojoj meri se ostvaruju društvenosvojinski odnosi i njihova materijalna osnova u našem sistemu, i u kojoj meri se zadovoljavaju uslovi teorijskog modela društvene svojine, moramo prvo konstatovati da u stvari i nemamo empiričkih istraživanja i statističke dokumentacije koje se eksplicite i sistematski bave tim problemima. Izvesna, takođe ne za čitav posleratni period i na različitim uzorcima i broju privrednih grana i grupacija, istraživanja u vezi sa cenom upotrebe društvenih sredstava i aktuelnih i optimalnih cena tih sredstava, utvrdila su da se doprinosi sredstava (tzv. marginalna produktivnost tih sredstava) kreće za jugoslovensku privredu u granicama između 9% i 12% njihove ukupne vrednosti, kao i to da je ekonomska vrednost društvenih sredstava podcenjena za dugi period vremena (1960—1980. god). Međutim, ovi radovi bili su naprosto ignorisani i ekonomsko-obračunska i zakonodavna praksa ponašala se upravo suprotno od zahteva utvrđenih na osnovi ovih istraživanja. Takođe su se za dugi period vremena ignorisali empirički nalazi analiza položaja privrednih grana i grupacija u sticanju i raspodeli dohotka, koje su poslednje decenije gotovo sistematski vodili određeni instituti i institucije i koji su pokazivali gotovo stabilne razlike u sticanju i raspodeli dohotka, nezavisno od doprinosa u radu. Ova su istraživanja otkrila tri grupacije grana — i preduzeća — u jugoslovenskoj privredi, koje su odstupale od jugoslovenskog proseka —65% do +145% (s ekstremnim slučajevima od više puta ispod i iznad proseka). Rezultati tih i nekih drugih istraživanja su jasno pokazivali da društvena sredstva imaju značajnog uticaja na varijacije u ličnim dohocima, kao i na činjenicu da se u raznim privrednim granama i oblastima isti kvantum ljudskog rada valorizovao s ogromnim razlikama, a u proseku za 2,8 puta za iste radne doprinose.

Takođe i rasprave i analize koje su se poslednjih godina vršile u vezi s krizom u koju je upao naš privredni sistem i s njenim uzrocima, kao i u vezi sa sredstvima njegove stabilizacije, nužno je privukao pažnju mnogih istraživača i analitičara empiričkih odnosa i na moguće korelacije između obima i kvaliteta sredstava u društvenoj svojini i raznih negativnih kretanja, ukoliko je trebalo dati odgovore na pitanja uzroka, ili bar konstatovati opasnosti nastale usled naglog pada u stopi razvoja društvenih sredstava i topljenja njihove vrednosne supstance.

Iako i dalje nedovoljno sistematične i ne uvek eksplicite vezane za materiju društvene svojine i kompleksna pitanja normativnih

kriterija njene nužne proširene reprodukcije i stvarnog stanja reprodukcije, mogu se ipak uočiti tri vrste empiričkih konstatacija.

Jedan niz konstatacija izveden iz empiričkih podataka, jeste da udruženi rad sve manje vlada, upravlja, kontroliše itd. sredstva i uslove njihove proširene reprodukcije. Ovde je reč, pre svega, o povezanosti samoupravljanja i društvene svojine, o neispunjenju uslova samoupravnih funkcija udruženog rada u vezi sa/nal sredstvima. Tu se moraju uključiti i konstatacije o nepostojanju jednakih uslova korišćenja sredstava za sve učesnike i problemi nezaposlenosti na društvenim sredstvima kao bitno ograničenje samog samoupravljanja.

Druga vrsta empiričkih opservacija odnosi se na sam kvalitet, obim i ekspanziju društvenih sredstava, na slabosti i interne neusaglašenosti privrednog sistema koji i dozvoljava i prinuđuje da se jedan značajan deo vrednosti društvenih sredstava preliva u opštu potrošnju ili u ličnu svojinu, te ukazuje na neadekvatnu sistemsku zaštitu društvenih sredstava i na pogrešan sistemski instrumentarij i ekonomsko-političke mere koje su to omogućivale.

Treća vrsta empiričkih opservacija, koja obuhvata u neku ruku sintetički posledice dveju prethodnih, odnosi se na pitanja pogrešne raspodele dohotka i čistog dohotka mimo rezultata i doprinosa rada i mimo zahteva akumulacije, uz konstantno derogiranje i društvene svojine (tj. njeno pretvaranje u grupnu, ličnu i privatnu), a time i samog socijalizma kao produkcionog odnosa, zasnovanog na filozofiji ukidanja privatne svojine na proizvodnim sredstvima, ukidanju ma kojeg monopola proizvodnih faktora, odstranjenju ekonomske eksploatacije i alijenacije ljudi.

U mnoštvu empiričkih podataka koji se odnose na ove skupine problema, iznećemo samo nekoliko, više kao ilustraciju, svesni potrebe da bi se već jednom morala početi voditi sistematska statistika i vršiti detaljna empirička istraživačka aktivnost u vezi s kretanjem društvene svojine.

(1) Ima mnoštvo ekonomskih indikatora koji ukazuju da se posle 1965. godine, a naročito u poslednje tri godine, 1980—1982, ostvaruje niz negativnih tendencija u vezi s društvenim sredstvima i na njima zasnovanim odnosima udruženog rada: stope rasta proizvodnje društvenog sektora bitno su niže posle perioda 1954—1965, da bismo od 1980. do 1982. došli do nulte stope rasta. Relativno stabilna stopa zaposlenosti ranih perioda takođe se poslednjih godina dvostruko umanjuje (uz blizu 1 milion nezaposlenih radnika u zemlji). Produktivnost rada u društvenom sektoru dvostruko se umanjuje od 1970, da bi od 1980. godine dobila negativan predznak.

Porast realnih ličnih dohodaka, minimalan još od 1971, poslednje tri godine je opao preko 15%. Pogoršanje efikasnosti upotrebe društvenih sredstava, odnosno kretanje proizvodnog koeficijenta možemo pratiti još od šezdesetih godina, dok su vrednosti kapitalnog koeficijenta rasle posle 65-tih godina. Pri svem tom menjala se i finansijska, novčana pozicija društvenog sektora. U 1975. g. novčana

sredstva stanovništva bila su 3,9 puta veća nego 1970. godine, a novčana sredstva privrede 2,7 puta. Na kraju 1979. g. novčana sredstva stanovništva bila su veća 11,3 puta, a privrede društvenog sektora samo 7,7 puta u odnosu na 1970. godinu. Ova dinamika jasno pokazuje da se nešto događa u celokupnom odnosu rada prema društvenim sredstvima i ukazuje na jasan porast dinamike privatnog vlasništva i sektora u odnosu na društveni sektor.

(2) Empirička istraživanja su uočila više načina preliva vrednosne supstance društvenih sredstava u ličnu svojinu, a ona su isto tako od dalekosežnog značaja i posledica za razne druge aspekte i funkcije društvene svojine, pre svega za slabljenje materijalne osnove socijalizma i samoupravljanja.

Na napomenemo samo neke, koji su sada u centru pažnje.

Poznata je empirička činjenica da smo još od 60-tih godina navodno stalno devalvirali vrednost društvenih sredstava i nudili ih kao jeftin, ili čak besplatan kapital, ne zaštićujući njihovu vrednosnu supstancu, niti priznajući njihov uticaj u stvaranju i sticanju društvenog dohotka (ovo drugo iz vulgarno apologetskih razloga). Ta se politika nesmanjeno nastavila i u periodu između 1970. i 1980. godine. U tom razdoblju amortizacioni period je povećan sa 15,4 godine (1970.) na 20,4 godine, s gubicima na vrednosnoj supstanci od nekih 7 milijardi dolara (izračunato po stopama amortizacije od 1970, kada je iznosila 6,5 i smanjena u periodu 1977—1980. na 4,9). Ni u periodu krize posle 1980. stvar nije išla bolje, jer su sada amortizacioni periodi još duži, a stope još manje: 1981. g. 23,6 godina, a 1982. g. 21,7 godina.

Neažurna i nedovoljna revalorizacija osnovnih sredstava i zaliha, koja ne uzima dovoljno u obzir stanje inflacije i kretanje cena, još više omogućuje da se preliva supstanca vrednosti društvenih sredstava u dohodak, imajući kao dodajnu negativnu posledicu i to da nismo znali i da još ne znamo objektivnu ekonomsku veličinu društvenih troškova.

(3) Odnosi u raspodeli dohotka ovu situaciju sa društvenim sredstvima sada još više ugrožavaju.

Imamo mnoge empiričke obračune strukture raspodele od strane raznih instituta. Svi se slažu u tome da su izdvajanja iz dohotka za akumulaciju, koja je uz to rezidualni deo čistog dohotka, nedovoljna; da su lični dohoci (tekuća potrošnja radnika i zajednička potrošnja) bili zadugo iznad radnih doprinosa, a i da sada pokazuju čudne anomalije, iako poslednjih godina malo stagniraju, a realni lični dohoci čak opadaju, i da učešće u dohotku za opštu potrošnju (ugovorne i zakonske obaveze) i dalje idu naviše.

Po svim nalazima, i pored visokih izdvajanja za bruto akumulaciju u čitavom posleratnom periodu, ovu sve više prožduru dugovi, kamate i druga davanja, te su *čista akumulativnost* privrede, njena ukupna veličina i njene stope *male i nedovoljne da odgovore zahtevima proširene reprodukcije društvenih sredstava*, čak i ako se ne uzmu u obzir druge ograničenosti u vezi s njenom iskrivljenom alo-

kacijom i neadekvatnim mestom primene (teritorijalizacijom). Po jednom nalazu (Ekonomskog fakulteta — Instituta u Sarajevu i Titogradskog instituta iz 1981. g.) učešće akumulacije u dohotku smanjeno je sa 17% u 1971. g. na 14,4% u 1975. i 10,4% u 1979. godini. Od 1970. do 1978. za poslovne fondove izdvojeno je malo više od 9% dohotka. Po jednom drugom nalazu za SR Srbiju (Centra za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd) ispoljena je opšta tendencija pada čiste akumulativnosti u periodu 1980—1982. sa 5,5% na 3,6% kod sirovinsko-prerađivačkih grana, dok je kod celokupne industrije ispoljen pad sa 8,5% na 6,3%. Za SFRJ taj odnos iznosi pad sa 6,0% na 4,5%. Prema tim analizama, reproduktivna sposobnost jugoslovenske privrede nije mnogo veća ako se imaju u vidu odnosi stopa čiste akumulacije (umanjene za gubitke, posmatrane kroz dohodak, odnosno posmatrane kroz sredstva), kao i stope čiste reprodosobnosti privrede, (umanjene za gubitke, posmatrane kroz sredstva). Ono što je pritom posebno interesantno, to je da ovi podaci pokazuju još jedan aspekt neadekvatnog razvoja društvenih sredstava shodno normativnim kriterijima, jer čine vidljivom podelu Jugoslavije na dva dela na republičkoj i regionalnoj osnovi. Prvom delu pripadaju republike i pokrajine s višim, iako možda i one s nedovoljnim stopama razvoja čiste akumulacije i reprodosobnosti u odnosu na jugoslovenski prosek (Vojvodine, Slovenije, Hrvatske i SR Srbije van teritorija SAP), a drugom one s izrazito niskim stopama (Crna Gora i Makedonija) i između njih Kosovo s veoma niskom stopom reproduktivne sposobnosti i negativnim stopama čiste akumulacije, bilo da se posmatra u odnosu na dohodak ili u odnosu na sredstva).

Od 1979. godine izvršene su izvesne pozitivne promene u raspodeli dohotka u vezi s akumulacijom. Ali akumulacija je i dalje ostala »rezidualna veličina«, nevezana ni za jedan kriterij (teorijske ili načelne političke prirode u vezi s potrebama razvoja društvene svojine, zaposlenosti itd.). Isto tako vrlo je teško proceniti koliko je od vrednosti dohotka, koji je trebalo usmeriti u akumulaciju, prešlo u ličnu i opštu potrošnju. Prema jednoj oceni, ako bismo primenili stopu izdvajanja akumulacije koja je važila 1971, tj. 17%, samo u sledećem desetogodišnjem periodu do 1980. privreda je bila lišena oko 6 milijardi dolara dohotka za akumulaciju. Ta sredstva preliavana su u sektor stanovništva.

Ako se sada ovome pridodaju i svi tzv. monetarno-kreditni činioci, koji su imali uticaja na devalviranje društvenih sredstava, kao što su devalvacija dinara, cena kredita i kretanje kamatnih stopa, odsustvo cene upotrebe društvenih sredstava od 70-tih godina, onda je erozija vrednosti sredstava u društvenoj svojini i njen transfer u privatni sektor dobila još snažnije podsticaje.

Po jednoj zvaničnoj oceni, samo u poslednje tri godine, od 1980. do 1982, devalvacijama dinara devizna štednja građana povećana je za preko 330 milijardi dinara, što je dovelo do transfera jednog dela vrednosti društvenih sredstava u korist imalaca deviza.

(4) Drugi vid preliivanja vrednosti društvenih sredstava odnosi se na to da se dugoročni krediti ne revalorizuju i da su kamate na kredite niže od stopa inflacija. Krajem 1981. g. su krediti stanovništva iznosili 212 milijardi dinara i bili su 16 puta veći nego 1970. godine, dok je u tom periodu stopa inflacije iznosila 713% (indeks 813). Poseban slučaj koji se navodi, jeste obezvređivanje kredita za stambenu izgradnju, koji su krajem 1981. godine iznosili 132 milijarde dinara (dakle više od 50% ukupnih kredita stanovništvu), pri natprosečnom porastu cena izgrađenih kuća tim kreditima i stalnom smanjivanju tereta otplate tih kredita (zbog devalvacije i visokog nominalnog porasta ličnih dohodaka).

U vezi s pomenutim kamatnim stopama, samo jedna ocena: Iako podaci o kretanjima prosečne kamatne stope nedostaju, smatra se — uz pretpostavku da su bile za 50% više od eskontne stope Narodne banke — da je stanovništvo samo za tri godine, 1979—1982, platilo za kamate 130 milijardi dinara manje nego što bi platilo da su kamate bile u visini stope inflacije, te je za tu veličinu oštećena i smanjena društvena potrošnja i devalvirana vrednost društvenog kapitala.

(5) Najzad, koliko je preliiveno iz formiranih ličnih dohodaka i delova dohotka za opštu potrošnju, što bi inače trebalo da pripadne akumulaciji, odnosno utvrđivanju vrednosti društvenih sredstava? Na ovo pitanje je gotovo nemoguće dati egzaktniji odgovor, s obzirom da se troškovi za reprodukciju rada i društvene potrebe formiraju u socijalizmu uopšte, a u našem modelu privređivanja posebno, na sasvim specifičan način. Radna snaga nije roba, da bi postojali egzaktniji i isključivo tržišni kriteriji za odredbe njene veličine, a opšta potrošnja uključuje čitavu skalu socijalnih i političkih činilaca koji takođe utiču na njenu veličinu.

Ipak moguće je konstatovati nekoliko empiričkih činjenica. Prvo, poznata je činjenica da su privredni sistem i privredna politika učinili »živi rad« za decenije, a posebno od reforme 1965. g., veštački skupim, iako je bio najobilniji činilac proizvodnje, time što su vezali veliki deo doprinosa opšte potrošnje za živi rad. Drugo, ekonometrijska istraživanja su pokazala da je dodatna jedinica društvenih sredstava po radniku doprinosila povećanju dohotka (različito u različitim periodima, ali uvek iznad 5%: u periodu 1976—78. g. 5—7%, u ranijim periodima istraživanja još i više, između 9 i 12% itd.; po nekim istraživanjima potencijalni doprinos sredstava iznosio je čak 30%) da se značajan deo međusektorskih varijacija dohotka po radniku može objasniti razlikama u kapitalnoj opremljenosti rada (u nalazima za period 1976—78. g. između 25 i 36% sektorskih varijacija). Prema jednom skorašnjem istraživanju, koje se odnosi na SR Srbiju, srednja vrednost marginalne produktivnosti društvenih sredstava iznosi 17% njihove vrednosti, a prosečan rental društvenih sredstava (proizvod marginalne produktivnosti sredstava i kapitalne opremljenosti rada) iznosi 156,543 hiljade novih dinara po radniku. Ovaj rental značajno utiče na visinu ličnih dohodaka u industriji

Srbije (a može se pretpostaviti i u drugim republikama i pokrajinama SFRJ), ukazujući da, kako veličina društvenih sredstava tako i njihova produktivnost, donosi jugoslovenskim radnicima različite dohotke za isti rad. Ako se uzmu, s druge strane, velike razlike u sastavu sredstava, njihovom obimu i kvalitetu po granama i ourima, zavisno od tehničkih okolnosti, stepena koncentracije i centralizacije sredstava, stepena kapitalne opremljenosti pojedinih grana i privrede kao celine, — to postoji činjenica da se živi rad veoma različito valorizuje u jugoslovenskoj privredi i sasvim različito od normativnog zahteva društvene svojine da se jednake količine i vrste radova realizovane kroz tržišnu vrednost roba moraju nositi iste lične dohotke. To je, prema nama, najvažniji argument koji ukazuje na nenormalni razvitak potrebne reprodukcije društvene svojine u nas. Dok se on ne reši, društvena svojina nužno ostaje u svojim kvalitativima grupno-svojsinska kategorija.

U tu svrhu moglo bi se nabrojati još niz empiričkih argumenata koji ukazuju da se raspodela ličnih dohodaka ne vrši shodno kriterijima društvene svojine, već *shodno kriterijima grupne svojine*, ili nekog drugog svojinskog kriterija. Pre svega, veoma visoke razlike za približno isti rad, zavisno od pozicija grana i industrija u pomenutoj klasifikaciji. Naime, grane čiji su bruto dohoci bili preko 115% od društvenog proseka SFRJ (na pr., naftna industrija) imali su u periodu 1976—1979. lične dohotke oko 2,5 puta veće nego grane ispod tog proseka (na pr., tekstilna industrija). Iako su se u periodu posle 1980. te razlike nešto smanjile, one se u privredi kreću još uvek negde oko 2 puta veće za isti rad. Zatim, nema gotovo nikakve korelacije između fluktuacija bruto dohotka i ličnih dohodaka u pojedinim granama privrede. U 1980. godini u cementnoj industriji nivo bruto dohotka iznosio je 54,9 jugoslovenskog proseka, a nivo ličnih dohodaka 101,9. (Slično u drugim granama: industrija šećera, regulacija voda i dr.).

Sledeća tendencija kretanja ličnih dohodaka je interesantna: tendencija da se ostvaruju na nivou ili ostaju u proseku privrede, čak i kod OUR-a koji stvaraju značajne gubitke. Dalje bismo mogli ukazati na to da se lični dohoci dugoročno menjaju brže naviše od promena produktivnosti rada (za čitav period 1954—1975, a zatim i za savremeni period). Potom i na to da je u čitavom postustavnom periodu, možda s izuzetkom poslednje dve godine, prisutna tendencija bržeg porasta lične potrošnje od drugih oblika potrošnje. Naime, dok su prodajne cene po jedinici proizvoda za jugoslovensku ekonomiju porasle u periodu 1968—76. za 28%, a cene sirovina, repromaterijala i energije za oko 20,4%, neto lični dohoci su porasli za 38%. U celini, lični dohoci su rasli bliže indeksima troškova života, a brže od porasta ukupne društvene produktivnosti (i rada i društvenog kapitala). Navedimo i to, da su lični dohoci sa svoje strane uticali na povećanje troškova života, inflaciju troškova, i da su automatski generirali porast opšte potrošnje, ograničavajući proizvodnu reprodukciju društvenih sredstava.

U celini uzev, mogli bismo zaključiti da se lični dohoci ne kreiraju u duhu društvene svojine, njenog bića i njenog normativa, da nisu u funkciji radnih doprinosa i da su daleko više pod uticajem neadekvatnih sistemskih rešenja, nego pod uticajem produktivnosti rada i njegovog doprinosa dohotku. U poslednje vreme oni se orijentišu i ka uravnilovci što je takođe suprotno karakteru društvene svojine (iako ova tendencija nije rezultat visokog nivoa razvijenosti dohotka po glavi stanovnika, kao u bogatijim zemljama, nego upravo njegovog usporavanja).

(6) Najzad, nekoliko napomena o opštoj potrošnji. To je verovatno zasad najmanje razrađen teorijski deo modela društvene svojine. Sami kriteriji i veličine opšte potrošnje arbitrarni su. Ipak, postoje teorijski model i teorijsko mišljenje po kojima opšta potrošnja mora po kvalitetu i strukturi da bude konceptualno vezana za strategiju razvoja, vrlo precizno definisanu i vremenski sinhronizovanu, dok bi po obimu bila srazmerna ostvarenoj produktivnosti rada, tj. dela viška rada koji bi se izdvajao za neproizvodnu potrošnju, i u kojoj bi svi socijalistički samoupravni subjekti uživali nezavisno od svog individualnog radnog doprinosa, kao neku vrstu »kolektivne dividende«.

U našoj empiričkoj stvarnosti opšta potrošnja veoma oštro odstupa od tih principa, posebno od principa njene povezanosti s proizvodnim načelom. Ona ima značajan birokratsko-etastički karakter i predstavlja tip nedruštvenog prisvajanja, čije intencije, posledice i subjekte tek treba podvrći temeljnoj naučnoj analizi. U praksi se razvio, na inflacionim osnovama, tip zahvatanja, na osnovi političke sile i prinude (porezi i obavezna davanja), iz dohotka, za zadovoljavanje tzv. opšte društvenih i zajedničkih potreba, nezavisno od odgovarajućeg doprinosa korisnika ovog prisvajanja povećanju produktivnosti rada i stvaranju dohotka. Nivo tog prisvajanja prevazilazi mogućnosti materijalne proizvodnje, i bitno doprinosi (uz drugu determinantu — prekomerno investiranje OUR na bazi zaduživanja) da smo godinama i decenijama imali veću potrošnju od proizvodnje i društvenog proizvoda, čak reda veličina koji iznosi između 7 i 9% društvenog proizvoda. Pored društveno-političkih zajednica u ovoj potrošnji danas sudeluje oko 60 000 SIZ-ova koji odlučuju o zahvatanju dohotka i zahvataju bez ikakve odgovornosti i veze s produktivnošću rada, racionalnošću trošenja; povećanju ponude i pritiska na tražnju (inflatornog) mehanizma i van okvira nekog plana o otklanjanju disproporcija ukupne privrede.

Koliko je tvrdokorna pozicija opšte potrošnje — možda bismo je mogli nazvati i etastičkom, klasnom — pojedinih korisnika opšte i zajedničke potrošnje, vidi se iz toga da uprkos opredeljenja u Rezoluciji za 1982. godinu i poslednjih godina da opšta i zajednička potrošnja treba da raste najviše do 18%, usprkos više zakona i propisa u tom smislu i brojnih dogovora i odluka DPZ, doprinosi i porezi iz dohotka i ličnih dohodaka se ipak stalno povećavaju mimo postavljenih limita. Naročito doprinosi iz ličnih dohodaka za opštu po-

trošnju, čija je, na primer, stopa rasta u privredi i industriji SFRJ bila u 1982. g. (indeks 129) veća od stope rasta dohotka (128,5 indeks 1982/81) i stope rasta ličnih dohodaka (indeks 127,8). Ovo se naravno odrazilo i na akumulativnu sposobnost privrede, koja je u 1982. godini — i pored svih mera stabilizacije — naglo opala te je za oko 10% manja nego 1981. godine. Istovremeno je čista akumulacija bila manja u privredi za 15%, a u industriji čak za oko 20%. Ne izgleda da će situacija biti bitno bolja ni 1983. godine, bar po podacima za prva tri meseca, jer nominalni rast opšte potrošnje (25,9%) je iznad opredeljenja Rezolucije 1983. (23,2%). Društvena svojina se ne može sačuvati rezolucijama, nego bitnim zadiranjem u prava pojedinih korisnika opšte potrošnje, što je stvar ne samo ekonomskih, nego i društvenih, političkih mera i promena.

VI. UMEMSTO ZAKLJUČKA

U ovom momentu, bez potpunijih empiričkih istraživanja i statističkih podataka, teško je reći u kojoj meri je vrednosna supstanca društvenih sredstava i društvenog dohotka prešla iz sfere proizvodnje i proizvodne potrošnje, gde joj je mesto saglasno njenim društvenim i ekonomskim funkcijama, u sferu prisvajanja od strane privatnih i administrativno-političkih subjekata i neproizvodne potrošnje. Isto tako teško je oceniti u kojoj meri su, imajući u vidu pored ispitivanih negativnih efekata na reprodukciju društvene svojine, i one neispitivane — inflaciju, gubitke, zaduženost privrede i, u vezi s njima, socijalizacija gubitaka, odsustvo lične i grupne odgovornosti, prevaljivanje neracionalnosti i neefikasnosti sa pojedinih OUR-a i grupacija na čitavu privredu, zatim nedozvoljene emisije novca, zavisnost od spoljnog tržišta i dugovi, razlike na negativnim tzv. terms of trade na ukupni dohodak privrede, kao i bitne institucionalne i organizacione slabosti privrednog sistema — koliko su svi ti momenti unazadili društvenu svojinu i u njenoj materijalnovrednosnoj supstanci, a i kao produkcionni odnos.

U ovom drugom smislu, kao produkcionni odnos, brojni zakonski prekršaji i krivična dela u vezi sa svojinom (od krađa do neodgovornog rukovanja i manipulisanja društvenom svojinom, njene neadekvatne zaštite i brojnih monopolističkih i oligopolističkih aktivnosti sa njom i na njoj, izazvanih i privrednom autarkičnošću, o (kojima je u poslednje vreme dosta informacija dala i pravna služba i pravna nauka) sa svoje strane rečito govore o stanju kritične ugroženosti društvene svojine u nas.

Isto tako, nemamo dovoljno kriterija ni naučno fundiranih metoda da bismo preciznije ocenili meru u kojoj su — na račun derogiranih i potiskivanih odnosa, oblika i sadržaja društvene svojine — na njeno mesto stupili brojni, i vidljivi i skriveni oblici grupnosvojskog i privatnog tipa prisvajanja.

Ipak, pri svim tim nepovoljnim i, rekli bismo, kritičnim okolnostima čini se da je i nužna i moguća bitka za uvrščivanje druš-

tvne svojine. Tri uslova za to izgledaju neophodna. Prvo, na teorijskom planu vraćanje i dalje produblјivanje osnovnih Marksovih koncepcija o prirodi svojine i kriterijuma razvoja društvene svojine. Drugo, podrška onim teorijskim stavovima i rezultatima u ovoj oblasti istraživanja u nas, koji su već učinili značajan korak u ispitivanju odnosa između karaktera ekonomske svojine u nas i izvesnih nedostataka privrednog sistema koje treba ispraviti. Ovo utoliko pre, što i »Polazne osnove« programa ekonomske stabilizacije sadrže manje-više jednu takvu, istina ne sasvim razvijenu, osnovu. Sada se postavlja problem i zadatak njene dosledne i neprotivurečne integracije i operacionalizacije u svim pratećim dokumentima. I treće, i tu se opet vraćamo na Marksa, važna je u okviru rehabilitacije društvene svojine i time socijalizma i samoupravljanja, puna politička i ekonomska koncentracija na tri odsudna kriterija — uslova njenog opstanka: 1) razvoj proširene reprodukcije sredstava na osnovi kriterija pune zaposlenosti rada i sredstava kao *condicio sine qua non*; 2) razvoj kriterija raspodele prema radu bez kojeg nema ni jednakosti ni slobode samoupravnih subjekata, i 3) globalno samoupravljanje mora da uzme u ruke stvar društvene svojine, na duži rok, bez ikakvih političkih posrednika, u smislu njene proširene reprodukcije, zaštite i razvoja.

Sve ostalo, uključujući privredni sistem i ekonomsku politiku, mora biti u punoj subordinaciji i funkciji ostvarenja gornjih pretpostavki.

Nemamo iluzija da će realizacija gornjih principa i kriterija biti jednostavan i lak zadatak. Mnoge, istorijski izrasle, osnažene i već okoštale strukture moći, autarhije u suštini privatnih i grupnih interesa pružiće otpor i suprotstavljace se ovom programu, kao i nizu sličnih.

Ali danas samoupravljanje i socijalizam nemaju drugih alternativa: ili će sačuvati i proširiti društvenu svojinu i dići je na nivo racionalno i efikasno korišćenih materijalnih uslova udruženog rada, ili će, zajedno s njenom dezintegracijom i privatizacijom, i sami izgubiti bitku. Treba podsetiti da ni sam Marks nije verovao u rigidni determinizam: dopuštao je političku egzistenciju i premoć onih proizvodnih odnosa i sistema i njihovih subjekata, sve dok oni dozvoljavaju i omogućuju dalji razvitak proizvodnih snaga društva. Razvitak i snaga akcionarskog i korporativnog kapitalizma i etatizma nas ozbiljno u to uveravaju. Zato bitku za pobeđu socijalizma, i unutar jedne zemlje i u svetskim razmerama, možemo dugoročno izboriti samo stvarajući takve društvenosvojinske-ekonomske odnose koji će omogućiti nadmoćniji, tj. sa ekonomske tačke gledišta, racionalniji i efikasniji pristup i stvoriti više prostora za razvoj proizvodnih snaga, na pretpostavkama ekonomske slobode i jednakosti, ali i znanja, svih socijalističkih subjekata. Nema, dakle, automatskog i spontanog razvoja i pobeđe samoupravnog socijalizma, na osnovama nesvojinskih koncepcija, grupno-svojinskih odnosa, autarhičnosti privrede, monopola u proizvodnji i raspodeli dohotka mimo rada.

Prof. Dr. Ivan MAKSIMOVIĆ

SOCIAL PROPERTY AND THE ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The author stresses the importance and the contribution of Marx's economic and sociological thought for social sciences, particularly in the conditions of the new historical types of relations of the production, where in the development of the socio-economic formations the sociological and economic interdependence of productive forces and productive relations Marx examines at the same time as historical epochs of the expansion of the field of the economic rationality, the socialization of the social process, the concentration and the centralization of labor and the means of the development of the intensity of the influence of the laws of value and the creation and transfer of a planned, i.e. a conscious function of the social reproduction from the micro-economic into the macro-economic field.

Marx examined this process at the same time as a historical process of the transformation of the individual and private property into the social one, and as a process of the development and the abolition of various forms of monopolies on the productive factors of reproduction. For the transfer from the capitalist into the communist socio-economic formation, Marx took into account various modes and forms of property relations, in which the private and social capitalist property, due to the political character of the socialist systems, is initially transferred into the state/socialist one, and then into more developed — and still communist types of property relations, i.e. into such a social property adequate to the level of development of the self-managing socialist relations.

The author emphasizes that there occurred that the Marxist-oriented economic thought in the self-managing society, except in rare occasions, was not realized much up to now, i.e. a little importance was given to an important problem of our time, the problem of the relations and the relevance of the social property for the economic development of the self-managing economy, and the author draws a great attention to it. The legal and non-property conception appeared, as well as others, and the attention was drawn to this problem in the documents on the economic stabilization as well, but in spite of that empirical analyses show an erosion of the social property. However, without more complete and synthesized empirical research and statistical data, it is hard to tell in what extent the value substance of social resources and social income was transferred from the field of production and productive consumption into the field of ennection of private and administrative and political subjects and non-productive consumption, and what are the negative effects of such a situation on social reproduction, the socialization of losses, the lack of personal and group responsibility, the transfer of irrationality and ineffectiveness form sole organizations of associated labor or groups on the whole economy, and a non-permitted issue of money, the dependence form the foreign market and debts, the differences on the negative so-called »terms of trade« on the total income of the economy, as well as on important institutional and organizational weaknesses of the economic system, and in what extent have all those moments held back the social property in its material and value substance and as a productive relation; the author is of opinion that it may be clearly seen from the statistics of the violations of the law. Statistical data do not show in what extent have the group-property forms of behavior influenced the derogation of the social property.

Still, in spite of this unfavorable and critical situation it seems that the struggle for the consolidation of the social property is both necessary and possible, and three conditions seem indispensable. First, on the plan of theory the return and a further examination of Marx's basic conceptions on the nature of property and the criteria of the development of the social property. Second, a support to those theoretical attitudes and results in this

field of research in our country that have already made an important step towards the investigation of the relations between the character of the economic property in our country and some defects of the economic system that should be corrected. That should be done, since the Starting bases of the program of the economic stabilization contain more or less such a basis, but not yet fully developed. There is now a problem and a task of its consistent and non-contradictory integration and practical use in all attending documents. And third, where we return to Marx, in the scope of the rehabilitation of the social property and thereby of socialism and self-management a full political and economic concentration on three majoe criteria-conditions of its survival is very important: 1) the development of enlarged reproduction of resources on the basis of the criteria of full employment of labor and resources as *conditio sine qua non*; 2) the development of criteria of distribution according to labor without which there is neither equality nor freedom of the self-managing subjects; and 3) the global self-management should dispose of the problem of the social property, in a longer period, and without any political intermediaries, in the sense of its enlarged reproduction, its protection and its development.

All the rest, including the economic system and the economic policy, has to be in a full subordination and function of the realization of the mentioned assumptions.

We do not expect that the realization of the above mentioned principles and criteria will be simple and easy. Numerous powers, grown in history, strengthened and already hardened, autarchies of in fact private interests will refuse and resist to this program, as well as to a number of similar ones.

But today self-management and socialism have no ther alternatives: they will either save and enlarge the social property and bring it to the level of rationally and effectively used material conditions of the associated labor, or they will lose the battle, with its desintegration and privatisation. It should be mentioned that even Marx himself did not believe in a rigid determinism: he allowed a political existance and the superiority of productive relations and system and their subjects, as long as they allow and make possible a further development of productive forces of the society. The development and the strength of the capitalism of stock companies and corporative capitalism and etatism convince us strongly in this sense. Therefore the battle for the victory of socialism, in a country and also in the whole world, can be won in the long run only by creating such social property relations that would enable a more powerful approach and create more space for the development of productive forces on the assumptions of the economic freedom and equality, but also of the knowledge of all the socialist subjects.

